

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мережко А.А. Договор в частном праве / А.А. Мережко. – К. : Юстиниан, 2003. – 176 с.
2. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / М. Бартошек. – М. : Юридическая литература, 1989. – 448 с.
3. Цюкало Ю.В. Принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Ю.В. Цюкало. – К., 2013. – 236 с.
4. Кірюхін Д.І. Концепт справедливості в давньоримській філософії та праві / Д.І. Кірюхін // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : зб. наук. праць. – Вип. 2. – К, 2011. – С. 408–413.
5. Братусь С.Н. Принципы советского гражданского права / С.Н. Братусь // Правоведение. – 1960. – № 1. – С. 47–52.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
7. Савсерис С.В. Категория «недобросовестность» в налоговом праве : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / С.В. Савсерис. – М., 2006. – 205 с.
8. Музика О.Б. Категорії «сумлінність» і «несумлінність» платника податків / О.Б. Музика // Юридичний вісник України. – 2005. – № 46(542). – С. 15.
9. Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность / Е.А. Лукашева. – М. : Юрид. лит., 1973. – 343 с.
10. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1984. – 797 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Перун, 2002. – 1440 с.
12. Психология : [учеб. пособ.] / [Е.И. Игнатьев, Н.С. Лукин, М.Д. Громов]. – М. : Просвещение, 1965. – 334 с.
13. Чубоха Н.Ф. Принцип добросовісності у цивільному праві України / Н.Ф. Чубоха // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 171–174.
14. Павленко Д.Г. Принцип добросовісності в договірних зобов'язаннях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Д.Г. Павленко. – К., 2008. – 18 с.
15. Селиванов В.И. Избранные психологические произведения: Воля, ее развитие и воспитание / В.И. Селиванов. – Рязань, 1992. – 576 с.
16. Карнаухова М.В. Недобросовестность налогоплательщика как судебная доктрина / М.В. Карнаухова. – Кострома : КГУ им. Н.А. Некрасова, 2006. – 115 с.

УДК 347.2(437)»1938/1939»

КАРПАТО-УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ (ВИБРАНІ АСПЕКТИ)

CARPATHO-UKRAINIAN STATE IN MODERN HISTORIOGRAPHY: HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS (SELECTED ASPECTS)

Учас В.З.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Тернопільського національного економічного університету

Дранчук (Мацьків) Л.М.,

студентка юридичного факультету

Тернопільського національного економічного університету

У статті проаналізовано підходи сучасних вітчизняних дослідників до питання оцінки діяльності автономних урядів Карпатської України в період 1938–1939 років. Узагальнено позиції науковців щодо значення проголошення незалежності Карпато-Української держави. Окреслено коло питань, що потребують подальших наукових студій.

Ключові слова: Карпатська Україна, уряд А. Бродія, уряд А. Волошина, авторитарна держава, Німеччина, Угорщина, періодизація, історіографія.

В статье проанализированы подходы современных отечественных исследователей к вопросу оценки деятельности автономных правительств Карпатской Украины в период 1938–1939 годов. Обобщены позиции ученых о значении провозглашения независимости Карпато-Украинского государства. Выделен круг вопросов, требующих дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: Карпатская Украина, правительство А. Бродия, правительство А. Волошина, авторитарное государство, Германия, Венгрия, периодизация, историография.

The article approaches of modern domestic researchers to the problem of assessing activities of the Autonomous governments of Carpathian Ukraine in 1938–1939 period of years are analyzed. Positions of scientists regarding the meaning of the proclamation independence of Carpatho-Ukrainian State are summarized. Range of issues requiring further research are defined.

Key words: Carpathian Ukraine, government of A. Brodiy, government of A. Voloshyn, authoritarian state, Germany, Hungary, periodization, historiography.

Постановка проблеми. Іманентною ознакою сучасного історіописання є підвищена увага до історії українського національно-визвольного руху [1, с. 8]. Історична доля сучасного Закарпатського краю є складною і тернистою, а тому цілком очевидно є суперечлива, неоднозначна оцінка розвитку краю в сучасній історіографії. Тому без використання міждисциплінарних підходів (юриспруденції, історії, політології тощо), новітнього теоретико-методоло-

гічного інструментарію сучасному досліднику у намаганні подати об'єктивне тло подій минулого не обійтися.

Ми переконані, що здійснити системний, об'єктивний аналіз історії закарпатського краю в період 1920–1939 років неможливо без розкриття тісно взаємопов'язаних аспектів: 1) особливостей історико-правового становища Закарпаття після Першої світової війни та зусиль українців в процесах національної самоідентифікації та соборизації;

2) впливу зовнішньополітичних факторів на внутрішньополітичне становище краю; 3) особливостей розвитку Закарпаття у складі Чехословаччини та еволюції державно-правового становища краю в контексті кризи міжвоєнної європейської Версальської системи; 4) специфіки формування політичної міжвоєнної палітри Закарпаття, аналізу ідеологічно-програмових постулатів з огляду значення для державотворчих процесів у краю; 5) формування та боротьби Карпатської Січі та ролі українських націоналістів у розбудові Карпато-Української держави; 6) проголошення незалежності Карпатської України та її значення для розгортання наступних етапів українського національно-визвольного руху.

Стан дослідження. Сучасні вітчизняні історики, історики держави і права отримали у «спадок» історіографічний пласт напрацьовань як радянської (з усіма її вадами: ідеологічною заангажованістю, заполітизованістю, однобічним підходом, замовчуванням чи фальсифікацією окремих фактів), так і діаспорної (де на фоні чи не єдиного позитиву – свободи наукової творчості, суттєво давався взнаки серйозний брак архівних документів).

По-перше, історіографію Карпатської України доцільно періодизувати на два етапи: 1) 1989–2008 роки: характерними рисами цього періоду було те, що історія Карпатської України «писалася-відтворювалася у ключі такої собі героїчної думи, в агіографічній тональності» [2]. Це етап активного нагромадження емпіричної бази, перегляду окремих положень радянської історіографії, передруку діаспорних праць, видання мемуарної літератури (праці В. Гренджі-Донського, С. Росохи, Ю. Химинця, В. Шандора, А. Штефана та ін.), перших збірників джерел, активізації наукових форумів, інституціалізації досліджень Карпато-Української держави, низки дисертаційних досліджень, спроб перших ґрунтовних, узагальнюючих праць [4]; 2) 2009 – до сьогодні: з одного боку характеризувався подальшим дослідженням виокремлених в першому етапі напрямів, з іншого боку – і це було вагомою подією – відзначення святкування 70-річчя Карпатської України на загальнодержавному рівні. Президентський Указ В. Ющенка від 12 березня 2008 року [5] передбачав розробку Кабінетом Міністрів, академічними науковими установами (Інститутом історії України, Інститутом національної пам'яті України) плану заходів, покликаних подати об'єктивну картину міжвоєнного минулого Закарпаття. 9 квітня 2015 року Президент України П. Порошенко підписав Закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» [6], який визнавав органи Карпатської України (Підкарпатської Русі), (ч. 5, ст. 1) борцями за незалежність України у ХХ столітті. По-друге, за роки незалежності пройшла інституціоналізація досліджень різних напрямів історії Закарпаття. Проблематика Карпато-Української держави стала своєрідною науковою «вотчиною» (вчені Ужгородського національного університету) для цілої плеяди закарпатських дослідників (М. Болдижар, М. Вегеш, Н. Василина, В. Гирия, Р. Офіцинський, М. Рекіта, Б. Ринажевський, Ю. Славік, С. Федак, В. Фенич, П. Фенич, В. Худяч та ін.). Свою лепту у дослідження Закарпатського краю внесли фахівці науково-дослідного інституту Карпатознавства, Закарпатського регіонального центру соціально-економічних та гуманітарних досліджень НАН України, наукових академічних установ, зокрема Інституту історії НАН України.

Отже, є підстави констатувати, що за всі роки незалежності, незважаючи на очевидний дослідницький прорив [3], говорити про ґрунтовний історіографічний дискурс сучасною вітчизняною історіографією комплексу заявлених наукових проблем Закарпатського краю не доводиться. З-поміж історіографічних праць, що претендують на системний аналіз, слід відзначити дослідження І. Мишцака, [7], Т. Марценюка [8], П. Забродського [9, с. 146–147],

Н. Василяни [10]. У докторській дисертації М. Вегеша [11] (без перебільшення одного із провідних фахівців історії Закарпаття) фактично було підсумовано досягнення української історіографії у дослідженні Закарпатського краю першого десятиліття незалежної України.

Мета статті. У контексті виокремлених наукових питань, ми поставили за мету здійснити сучасний історіографічний дискурс діяльності автономних урядів Карпатської України в період 1938–1939 років, значення проголошення незалежності Карпатської України для подальшого розгортання національно-визвольної боротьби.

Виклад основного матеріалу. Видається вдалою запропонована істориком права Б. Ринажевським періодизація становлення української національної державності в Закарпатті міжвоєнного періоду: 1) від розпаду «клаптикової» монархії Габсбургів (1918 рік) до входження Закарпаття до Чехословаччини за Сен-Жерменським (1919 рік) і Трианонським (1920 рік) договорами; 2) чехословацький період (1919 рік) до призначення першого автономного уряду Підкарпатської Русі (11 жовтня 1938 року); 3) автономія Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини (11 жовтня 1938 року – 14 березня 1939 року); 4) від проголошення незалежності Карпатської України (14 березня 1939 року) [3].

Особливий акцент науковці роблять на періоді 1938–1939 років, наголошуючи на тому, що політична доля Карпато-Української держави була не лише елементом чехословацької передвоєнної кризи, а й важливим об'єктом міжнародних відносин (О. Богів [12], М. Мандрик [13, с. 326]). Вплив карпатоукраїнського питання на міжнародні відносини, на думку І. Богіва, необхідно розглядати у трьох взаємопов'язаних ракурсах: міжнародне обговорення національного самовизначення Закарпаття, автономії та можливих перспектив самостійницького розв'язання карпатоукраїнського питання; питання територіальної цілісності, приналежності Карпатської України; вплив карпатоукраїнського питання на актуалізацію української проблеми на міжнародному рівні [12] (державотворчі процеси в краю популяризували «українське питання» на світовій арені) [13, с. 326]. Факт появи автономної Карпато-Української держави і перспектив потенційного крокування краю до незалежності (розгляд окремих політичними силами Карпатської України як «українського П'ємонту») «стали чутливим збудником вияву суперечливих інтересів держав Європи щодо українських теренів» [14].

В контексті дослідження окресленої проблеми сучасні українські автори (А. Бродій, В. Гирия, М. Вегеш, С. Віднянський, Д. Василяна, Р. Офіцинський) з позицій об'єктивності намагаються висвітлити діяльність автономних урядів Підкарпатської Русі. Перший автономний уряд А. Бродія проіснував всього 15 днів (від 11 до 26 жовтня 1938 року, провівши лише три засідання [15, с. 25–42]) і, як вважають фахівці (С. Віднянський, М. Вегеш, І. Мишцак, Р. Офіцинський, П. Гай-Нижник), був компромісним рішенням (4 русофіли і 2 українці) [16] та в цілому реально відображав співвідношення двох головних політичних напрямів краю: русофільського та українського [16]. На думку Р. Офіцинського, офіційна Прага погодилася на призначення прем'єром проугорського А. Бродія, з одного боку, компромісної фігури (А. Бродій був діючим депутатом Чехословацького парламенту, лідером Автономного землеробського союзу), а з іншого – будучи керованим зовні (компромату вистачало – В. У., Л. Д.), він був вразливим, що надавало офіційній Празі додаткових козирів «слуханості» прем'єра Підкарпатської Русі [17]. М. Вегеш, В. Гирия та І. Король наголошують на тому, що уряд А. Бродія пройшов своєрідну еволюцію від відстоювання рівності підкарпатського краю в складі Чехословацької федерації, до проугорської орієнтації [7]. Історики (М. Вегеш, М. Делегат, О. Довганич, І. Мишцак, П. Гай-Нижник, Р. Офіцинський) вказують на таємну проугорську політику А. Бродія

(був угорським агентом під псевдонімом «Берталон») і його найближчого соратника С. Фенцика [7, с. 25–45]. Об'єктивною є думка дослідників про те, що першому автономному уряду А. Бродія так і не вдалося на практиці взяти під контроль та змінити на краще політичну та соціально-економічну ситуацію в Підкарпатській Русі [16].

Аналізуючи діяльність нового уряду на чолі з А. Волошином, фахівці-науковці цілком об'єктивно вказують на ряд особливостей його діяльності: по-перше, виразно український характер прем'єра та його уряду [16]; по-друге, невдоволення чехословацького центрального уряду політикою А. Волошина, спрямованою на українізацію краю [7], активною співпрацею з емігрантами та представниками української діаспори [18, с. 120], що приїхали в Чехословаччину; по-третє; ігнорування такими впливовими рухами в краю, як русофільський та русинофільський, що автоматично перетворювало останніх на серйозну опозицію та послаблювало уряд; по-четверте, пронимецькою орієнтацією та активною підтримкою ідеї «українського П'ємонту» [18, с. 120]; по-п'яте, складна зовнішньополітична ситуація (діяльність угорських терористів, антиукраїнська пропаганда, рішення Віденського арбітражу) виступали ключовими чинниками впливу на внутрішньополітичне становище краю і змушували його керівників на певні згортання демократичних процесів [18, с. 120].

Концентрація урядом А. Волошина (з грудня 1938 р. – В. У., Л. Д.) зусиль на правотворчій діяльності загалом сприяла створенню жорсткої вертикалі структури влади, вела до обмеження конституційних прав громадян, зокрема права на захист, що, на думку істориків (С. Віднянський [19], Н. Василина [18, с. 120]), свідчило про ознаки становлення авторитарного режиму в краю. Закарпатський дослідник Н. Василина зазначає, що прийняття урядом А. Волошина низки розпоряджень привело до формування «ієрархічної структури виконавчої влади авторитарного типу» (Розпорядження Хустського МВС від 24 грудня 1938 року) [18, с. 120], до руйнування судової гілки влади, обмеження конституційних прав людей; створення концентраційного табору Думен (на нашу думку, об'єктивним є висновок М. Вегеша про те, що створення думенського табору слід розглядати більше актом символічним, в порівнянні з нацистськими та сталінськими таборами, де катували і масово вбивали (в Думені не засвідчено жодного вбивства)) поблизу м. Рахова (Розпорядження Президії Підкарпатської Русі від 18 листопада 1938 року № 24/38, наказ А. Волошина від 20 листопада 1938 року) [18, с. 120] та карних робочих таборів; виселення неугорських, порушення прав національних меншин [18, с. 122–123]; введення цензури на газети і журнали, закриття русофільських антиукраїнських видань та товариств [19]; розпуском політичних партій (20 січня 1939 року, в краї діяло тільки Українське Національне Об'єднання (далі – УНО), яке фактично перетворилося на державну партію з переважанням в ідеолого-програмових постулатах ідей українського націоналізму), що, на думку Н. Василина, С. Віднянського, було не тільки антидемократичним, а й хибним юридичним кроком, оскільки виводило з парламенту й сенату Чехословаччини депутатів краю від розпущених партій, які втрачали можливість на федеральному рівні захищати інтереси Карпатської України [19]. На нашу думку, вищевикладені аргументи необхідно враховувати при оцінці результатів виборів до Сейму (12 лютого 1939 року) Кар-

патської України та беззаперечної перемозі УНО (92,4% (243832 голоси)) [19].

У цілому у вітчизняній історіографії утвердилися обґрунтовані висновки: попри успіхи в політичній площині та потуги до консолідованої, конструктивної, дієвої державотворчої роботи, програма уряду в частині соціально-економічного [20, с. 81–90], культурного будівництва не була реалізована [19].

Доцільно підсумувати позиції науковців у питанні значення проголошення незалежності Карпатської України:

1) узагальненою є позиція науковців про те, що проголошення незалежності Карпатської України не було результатом задалегідь чітко спланованої акції. Акт проголошення був «лише вимушеним кроком та похідною» [13, с. 327], «результатом спонтанного і стихійного характеру» [16] внаслідок змін в Європі (перегляду Версальської системи, кризи Чехословацької федерації, проголошення незалежності Словаччини тощо). Заслугує на увагу висновок вітчизняних істориків (О. Богів [12], М. Мандрик [13, с. 327], Р. Офіційський [17]), що доречніше застосовувати термін проголошення самостійності Карпатської України, оскільки жодна країна не визнала акта. Не бракує і гостро критичних оцінок. Так, І. Іванченко зазначає, що проголошення незалежності Карпатської України було «політичним, а не юридичним актом», а тому з «правової точки зору не може бути й мови про суверенну Карпатську Україну» [21, с. 354]. На нашу думку, автор тенденційно визначає новий статус Карпатської України, називаючи її «маріонетковою державою», адже «акт став гідною відповіддю на державно-правовий вакуум, що виник після ліквідації Чехо-Словацької Республіки» [17], зрештою її проголошення відбулося легітимно [22]. Доцільно підкреслити, що нетривалість існування Карпато-Української держави пояснюється нерозв'язаністю української проблеми в міжнародних відносинах наприкінці 1930-х років, що й перетворювало її на розмінну монету в політичній грі провідних європейських держав [23];

2) карпато-українське питання впродовж 1938–1939 років «було не лише окремим елементом чехословацької передвоєнної кризи, а й важливим об'єктом міжнародних відносин» [12];

3) події в Карпато-Українській державі суттєво вплинули на актуалізацію загальноукраїнської проблеми [12], надавши динамічності діяльності силам українського національно-визвольного руху;

4) ліквідація Карпато-Української держави розглядається в сучасній вітчизняній історіографії як «результат складної геополітичної гри Німеччини, СРСР, Польщі, які не були зацікавлені в існуванні української державності, своєрідного «українського П'ємонту», джерела українського національного руху за незалежність» [23];

Висновки. Таким чином, у вітчизняній історіографії зроблено об'єктивний висновок про Карпато-Українську державу як «пролог» і «провісницю соборної, суверенної української держави» [23], другий після визвольних змагань 1917–1920-х років [11, с. 25] етап національно-визвольної боротьби за суверенну Українську державу. «Прецедент правонаступництва держави й фермент відродження давали підставу сподіванням на майбутнє за сприятливих обставин» [24, с. 484]. Проголошення незалежності Карпатської України було «кульмінаційною точкою українського національного відродження на Закарпатті, <...> кінцем шляху від підкарпатських русинів до закарпатських українців» [8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Лисенко О. Деякі тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни / О. Лисенко // Військово-історичний меридіан. – 2013. – Вип. 1. – С. 7–17.
- Федак С. Героїка, трагедія і уроки Карпатської України / С. Федак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://7dniv.info/publications/40562-gerojika-tragediya-i-uroki-karplats-koji-ukrajini.html>.
- Ринажевський Б. Становлення національної державності в Закарпатті (1918–1939 роки) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Б. Ринажевський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.

4. Вегеш М. Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939 роки) / М. Вегеш, С. Віднянський. – К. ; Ужгород : Національна Академія Наук України ; Інститут історії України ; Ужгородський державний університет, 1998. – 257 с.
5. Указ Президента України «Про відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України» від 12 березня 2008 року № 213/2008 // Урядовий кур'єр. – 2008. – № 56. – С. 4.
6. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.org.ua/laws/show/314-19>.
7. Мищак І. Закарпаття напередодні Другої світової війни у працях сучасних українських істориків. / І. Мищак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13271/20-Mishchak.pdf?sequence=1>.
8. Марценюк Р. Історіографія відродження українства на Закарпатті в 1918–1939 роках / Р. Марценюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
9. Забродський М. Вітчизняна та зарубіжна історіографія про етнічну ідентичність русинів карпатського регіону у XIX – на початку XX століть / М. Забродський // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2012. – Т. 22. – С. 146 – 154.
10. Василина Н. Про Карпатську Україну в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни: сучасна українська історіографія. / Н. Василина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kyuu.edu.ua/vmv/v/03/vasylyna.htm>.
11. Вегеш М. Закарпаття в контексті центральноєвропейської кризи напередодні Другої світової війни : автореф. дис. ... докт. істор. наук / М.М. Вегеш ; Національна академія наук України ; Інститут історії України. – К. : [б. в.], 1998. – 30 с.
12. Богів О. Вплив карпатоукраїнського фактора на політику європейських країн у період чехословацької кризи (травень 1938 року – березень 1939 року) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.Я. Богів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe.
13. Мандрик М. Український геополітичний чинник у зовнішньополітичній стратегії зарубіжних країн: історичний контекст (кін. 1920-х – 1945 років) : [монографія] / М. Мандрик. – К. ; Чернівці : Книги-XXI століття, 2010. – 575 с.
14. Мандрик М. Північна Буковина, Бессарабія та Закарпаття у контексті українського геополітичного чинника (кін. 1920-х – серед. 1940-х років) : автореф. дис. ... докт. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. Мандрик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe.
15. Гай-Нижник А. Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939–1941 годах: люди, события, документы / А. Гай-Нижник. – СПб. : АЛЕТЕЯ, 2011. – С. 25–42.
16. Віднянський С. Закарпаття: від «землі без імені» до власної державності – Карпатської України. / С. Віднянський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe.
17. Офіцинський Р. «З Карпатської України для нас почалася Друга світова» / Р. Офіцинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/03/15/117613/view_print.
18. Василина Н. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) – держава авторитарного типу (жовтень 1938 – березень 1939 років) / Н. Василина // Архіви України. – 2014. – № 2. – С. 119–128.
19. Віднянський С. Закарпаття – Підкарпатська Русь: від здобуття автономії до проголошення незалежної держави (до 70-річчя Карпатської України) / С. Віднянський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://history.org.ua/JournALL/xxx/15/1/13.pdf>.
20. Береза Т. Особливості економічного розвитку Карпатської України / Т. Береза // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 1. – С. 81–90.
21. Мала енциклопедія етнодержавознавства / [за ред. Ю. Римаренко та ін.]. – К. : Довіра : Генеза, 1996. – 942 с.
22. Федак С. Велич і трагедія Карпатської України – провісника руху опору фашизму. / С. Федак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://golosukraine.com/publication/kultura/istoriya/23223-velicn-i-tragediya-karpatskoyi-ukraini-provisnika>.
23. Марущенко О. Основні тенденції сучасної історіографії Другої світової війни / О. Марущенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1063-5/4.pdf>.
24. Нариси з історії дипломатії України / [О. Геленко, Є. Каменський, М. Кірсенко та ін.] ; під ред. В. Смолія. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 484 с.